

Tautosakos darbai 66, 2023, p. 85–105
ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.23.66.05>

Lietuvių stebuklinė pasaka „Sutartis nesiprausti“ (ATU 361): europinis kontekstas ir lokalieji ypatumai

JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

jurate.slekonyte@liti.lt

<https://orcid.org/0000-0002-8023-6114>

SANTRAUKA. Straipsnyje analizuojama populiari lietuvių stebuklinė pasaka „Sutartis nesiprausti“ (ATU 361), kurios dėmesio centre yra neįprasta žmogaus sutartis su velniu. Žmogus turi sutartą skaičių metų nesilaikyti kūno higienos (nesiprausti, nesikirpti, nesiskusti) – įvykdęs šį reikalavimą jis materialiai apdovanojamas, gauna aukštos socialinės padėties nuotaką. Straipsnyje mėginama atsakyti į klausimą, kodėl velnias prašo tarnaujant nesilaikyti kūno švaros. Kadangi pasaka paplitusi plačiame europiniame areale, glaustai pristatomi kitose tautose žinomi jos variantai. Tyrimas iš dalies peržengia lietuviškos medžiagos ribas, todėl ieškant atsakymo į kai kurių vaizdinių kilmės klausimą pasitelkiami ne tik lietuvių, bet ir kitų tautų papročiai, tikėjimai. Išanalizavus pasaką paaiškėja, kad naratyve vaizduojamą nešvaros laikotarpį galima interpretuoti kaip atskirties, priklausymo nežmogiškajam pasauliui etapą. Tokios atskirties metu suartėjama su anapusinio pasaulio jėgomis. Paskui įvyksta simbolinis atgimimas ir socialinio statuso pokytis. Tai susiję su vyro branda, pereinamuoju į kitą socialinį statusą laikotarpiu – vedybomis. Užkopdamas ant kito socialinio laiptelio, žmogus turi simboliškai apsisvalyti. Be to, vyro-nevalos vaizdinys gali slėpti apibendrintą žinią apie keistuolius atsiskyrėlius, išsiskiriančius iš minios nepatrauklia išvaizda ir netipine elgsena.

Gilinantis į šią pasaką išryškėja labai svarbus aspektas – galimas skelbtų pasakos variantų poveikis žodinei tradicijai. Visuotinai išpopuliarėjusį tekstą, galėjusį paveikti šios pasakos variantus kitose tautose, broliai Grimmai paskelbė dar XIX a. pirmoje pusėje (KHM nr. 101). Vokiškasis variantas, tikėtina, paveikė ir lietuviškas pasakas apie žmogaus sandorį su velniu. Grimmų pasaka „Lokio kailis“ lietuviškai pirmą kartą pasirodė 1926 m., vėliau buvo kelis kartus perleista. Analizė parodė, kad bent keturiuose lietuvių pasakos variantuose esama detalių iš Grimmų pasakos ar netgi gana tiksliai atpasakojamas vokiečių pasakos siužetas.

RAKTAŽODŽIAI: broliai Grimmai, lokio kailis, publikuotos pasakos, sutartis nesiprausti, velnias.

Received: 02/10/2023. **Accepted:** 07/12/2023

Copyright © Jūratė Šlekonytė, 2023. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Lithuanian Fairy Tale “Bearskin” (ATU 361): European Context and Local Peculiarities

ABSTRACT. The subject of this article is a popular Lithuanian fairy tale “Bearskin” (ATU 361), evolving around an unusual contract between a man and the devil. The man is obliged to neglect his bodily hygiene during a certain number of years (i. e. not wash himself nor cut his hair, nor shave). After fulfilling this request, he receives a material award and a bride of high social standing. The article attempts establishing the reasons for the devil to make this request regarding neglect of the bodily hygiene during the time of the service. Since the fairy tale is widespread across Europe, the author briefly presents its international variants as well. The study embraces more than just the Lithuanian material, therefore the origins of the certain fairy tale images are established with regard to the other nations’ customs and beliefs, along the Lithuanian ones. The analysis of the tale allows concluding that the period of bodily impurity could be interpreted as a time of separation, of inclusion of the hero into unhuman world, during which he becomes closer to the otherworldly forces. Afterwards, a symbolic rebirth and change of the social status follow. This is related to the male maturity, and the man’s passage into another social stage, i. e. marriage. In order to reach a higher social step, the man has to undergo symbolical purification. Besides, the image of the dirty man might send a message regarding the strange and reclusive people who stand out among others due to their repulsive appearance and unusual behaviour.

Analysis of this tale revealed yet another important side of its development, namely, the likely impact of the published variants onto the oral tradition. Already in the first half of the 19th century, the Grimm Brothers published the variant of the tale (KHM nr. 101) that received broad popularity and could have affected other international variants. This German variant, most likely, affected also the Lithuanian tales about the human contract with the devil. The Grimms’ tale “Bearskin” was first published in Lithuanian in 1926 and reprinted several times afterwards. According to the analysis, at least four Lithuanian variants of this tale display elements of the Grimms’ tale, or even present rather detailed renderings of the German tale’s plot.

KEYWORDS: the Grimm Brothers, bearskin, published fairy tales, human contract with the devil.

ĮVADAS

Tradicinių pasakų pasaulėvaizdis yra giluminis, įtraukiantis ir ne kiekvienam šiuolaikiniam žmogui lengvai perprantamas, nes tai jau nebėra kasdienybės dalis. Ypač sudėtinga suprasti pasaką, jei ji nėra visuotinai išpopuliarinta, ne kartą permąstyta visuomenėje skaitant publikuotus originalius variantus ar pateikiant naujas siužeto interpretacijas. Tokia yra stebuklinė pasaka „Sutartis nesiprausti“ (ATU 361), pasižyminti išskirtiniais siužeto vingiais. Pasakos dėmesio centre – neįprasta žmogaus sutartis su velniu, ją įvykdęs žmogus praturtėja ir gauna aukštos socialinės padėties nuotaką. Čia vienas iš pagrindinių veikėjų yra velnias, turintis glaudų sąlytį su žmogumi: keliantis jam sąlygas, sudarantis sandorį, apdovanojantis žmogų ir galiausiai gaunantis iš jo tam tikrą naudą.

Velnio personažas lietuvių žodinėje tradicijoje nėra retas, jis figūruoja ir kitoje stebuklinėse pasakose (KbLPTK 1 330A; ATU 362*; KbLPTK 1 407B, 461;

ATU 475; KblPTK 1 480B*; ATU 500 ir taip toliau)¹. Tautosakoje jo vaidmuo gan dviprasmiškas. Viena vertus, jis dažniausiai būna galingas, piktavališkas, kenkia herojui ar vykdo nurodymus (pavyzdžiui, atvesti sielą pardavusį žmogų į pragarą). Kita vertus, elgiasi ir teigiamai – apdovanoja, padeda. Taip būna tada, kai žmogus geba pergudrauti velnią, rasti būdą su juo sutarti. Pasakų velnias nėra vien negatyvi figūra, kurią galėtume prilyginti krikščioniškajai piktajai dvasiai. Tikėtina, kad gan teigiamą velnio įvaizdį pasakose galėjo paveikti ikikrikščioniškieji tikėjimai mitinėmis būtybėmis. Kaip rašoma, velnio figūroje susiliejo skirtingų epochų idėjos: ikikrikščioniškieji bruožai susipina su stačiatikių ir Romos katalikų idėjomis, taip pat liuteronų įtaka (Valk 2001: 11). Daug ikikrikščioniškų velnio bruožų išvelgiama būtent lietuvių folklorinio velnio personaže. Jie identifikuojami per folklorinius velnio vardus, šios būtybės prigimtį, gyvenamąją vietą, veiklą, sąsajas su aplinkos objektais (Vėlius 1987).

Čia ketinama atsakyti į kelis klausimus, kylančius skaitant pasaką ATU 361: kas slypi už žmogaus sandorio su velniu ir kodėl žmogaus prašoma tarnaujant pas velnią nesilaikyti kūno švaros? Kad perprastume šiuos klausimus ir rastume atsakymus, teks įsigilinti į tokias pasakas sekusio žmogaus pasaulėžiūrą, jį supusį kultūrinį ir socialinį kontekstą. Reikšmingą vietą užims žmogaus tikėjimas tuo, kas antgamtiška. Anot Lindos Dégh, „tikėjimas yra nematoma, negirdima vietinio kultūros paveldo dalis, slypinti veiksmuose ir pasakojimuose. Ji gyvuoja žmonių mintyse, o ne lūpose“ (1996: 36). Šis siužetas, nors ir priskiriamas prie stebuklinių pasakų, kai kuriais aspektais vis dėlto priartėja prie mitologinių sakmių. Atsižvelgiant į Maxo Lüthi teiginį, kad pasakos herojus veikia aktyviai (*Täter*), o sakmės – patiria pasaulį pasyviai (*Erlebender*; 1987: 151), galima teigti, kad šiuo požiūriu ATU 361 artimesnė sakmei. Joje nėra stebuklingų įvykių, nesinaudojama stebuklingais objektais, o dėmesio centre visų pirma atsiduria žmogaus ir velnio susidūrimas. Sākms labiau nei koks kitas folkloro žanras yra itin susijusios su vietiniais liaudies tikėjimais (Dégh 1996: 35), todėl analizuojant šią pasaką teks atsižvelgti į ją supantį tikėjimų, papročių pasaulį.

Remiantis tarptautiniame pasakų kataloge skelbiama informacija apie ATU 361 siužetą, paaiškėja, kad pasaka paplitusi plačiame europiniame areale. Todėl pravartu apibendrintai išryškinti išskirtinius šio tipo pasakų siužetų bruožus. Tyrimas iš dalies žengia už lietuviškosios medžiagos ribų, todėl svarstant apie kai kurių vaizdinių kilmę pasitelkiami kitų tautų papročiai, tikėjimai.

Gilinant šią pasaką iškyla labai svarbus aspektas – galimas skelbtų pasakos variantų poveikis žodinei tradicijai. Lietuvių folkloristikoje tai dar palyginti menkai liesta tema, tačiau ji ne kartą gvildenta užsienio tyrėjų darbuose. Amerikiečių

1 Pasakos tipų numeriai nurodomi pagal tarptautinį pasakų katalogą ATU, o jei tokio pasakos siužeto jame nėra, skaitytojas nukreipiamas į Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogą (KblPTK).

mokslininkas Stithas Thompsonas atkreipė dėmesį, kad kai kurios Europos ir Azijos pasakos yra literatūrinės kilmės (1946: 176). Lygiai taip pat nepaneigiamas faktas, kad autorinėje kūryboje panaudotas pasakos siužetas gali būti perimtas iš žodinės tradicijos (ten pat: 180). Taigi sąveika gali būti abipusė. Suomų folkloristės Satu Apo įsitikinimu, pasakų tyrimai turi apimti ir raštijos įtaką žodinei tradicijai. Ji aiškiai parodė, kaip suomių pasakotojus paveikė naratyvai, skelbiami knygoje, laikraščiuose, žurnaluose (Apo 1995: 39–45). Spausdinto žodžio įtaka pasakotojams jau pastebėta ir analizuojant vieną lietuvių stebuklinės pasakos tipą (Šlekonytė 2019: 86–88), tačiau apskritai dar nėra deramai įvertinta, ne visada atsižvelgiama, kad pasakotojai kai kuriuos naratyvus galėjo būti ir perskaitę. Tad atidesnis žvilgsnis į skelbtus pasakos variantus ir jų palyginimas su užrašytaisiais iš žodinės tradicijos leis tiksliau interpretuoti tiek jos siužetą, tiek su ja susijusį kultūrinį pasaulėvaizdį. Iki šiol nėra mėginta nustatyti, kiek publikuotas vokiškas pasakos variantas paveikė kitų tautų pasakas. Todėl šiuo požiūriu verta lietuviškoje pasakoje paieškoti Grimmų skelbtos vokiškos pasakos įtakos.

Pasaka Europoje palyginti plačiai paplitusi, tačiau nėra sulaukusi didesnio mokslininkų dėmesio. Jos siužetą enciklopediniame straipsnyje gana detalai aptarė Heinzas Rölleke (EM 1: 1225–1232). Analizuotas lokio kailį dėvinčio žmogaus vaizdinys, galima jo genezė bei ryšys su tam tikromis kultūrinėmis realijomis (Weydt 1979). Daugiausia dėmesio skiriama Grimmų išpopuliarintam šios pasakos variantui, tapusiam savotišku etalonu analizuojant kitų tautų pasakas (Dassel 2004; Scherf 1995: 46–49). Taip pat paskelbta apžvalginio pobūdžio straipsnių apie šį pasakos tipą ar tam tikrus jame figūruojančius vaizdinius (Liungman 1961: 76–77; HDM 1: 169–172). Kiek detaliau aptarti kanadietiški pasakos variantai (Lacourcière 1972). Apskritai tyrimų nėra daug ir jie daugiausia skirti vokiečių tautosakai, plačiau tiriami lokenas dėvinčio personažo kilmės problematika. Todėl pasakos tipo ATU 361 lietuviškų variantų analizė prisidės prie kai kurių jos vaizdinių sampratos ir kilmės išaiškinimo.

Tyrimė remiamasi rankraštiniais lietuvių stebuklinių pasakų ir mitologinių sakmių tekstais, saugomais Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyvo rankraštyne, bei įvairiuose leidiniuose skelbtomis pasakomis. Analizuojant pasakas ir kitą tautosakinę medžiagą, pasitelkiami analitinis aprašomasis, lyginamasis ir interpretacinis metodai.

STEBUKLINĖS PASAKOS ATU 361 SIUŽETAS, TARPTAUTINIS PAPLITIMAS IR SKELBIMO ISTORIJA

Stebuklinė pasaka ATU 361 tarptautinėje folkloristikoje žinoma kaip *Bearskin* (tai pirminio vokiško pavadinimo *Der Bärenhäuter* vertimas) – „lokio oda, kailis“. Toks

šios pasakos tipo pavadinimas siejamas su brolių Grimmų paskelbtu pasakos variantu, kur minimas taip pavadintas personažas. Tarptautiniame pasakų kataloge pasakos siužetas anotuojamas taip:

Vargšas kareivis už didelį kiekį pinigų (piniginę, kurioje nesibaigia pinigai) parduoda velniui savo sielą. Kareivis sielą atgaus, jei septynerius metus nesipraus ir nesišukuos.

Kareivis padeda neturtingam žmogui ir šis sutinka išleisti už jo vieną iš savo dukterų. Dvi vyresniosios dukterys išjuokia nešvarų žmogų, o jauniausioji duktė sutinka tekėti. Kareivis palieka jai ženklą (pusę žiedo ar pinigą).

Kareivis išbūna nesišvarinęs septynerius metus. Velnias jį nuprausia, aprengia ir paleidžia. Kareivis grįžta pas savo sužadėtinę kaip turtingas vyras ir parodo atpažinimo ženklą. Vyresniosios seserys iš pavydo nusižudo. Taip vietoj vienos sielos velnias gauna dvi (kartais daugiau; ATU 361).

Nurodoma, kad pasaka žinoma daugumai Europos tautų, JAV, Meksikoje, Filipinuose, Egipte (žr. siužeto paplitimo aprašymą ATU kataloge), tik iš tarptautinio pasakų katalogo duomenų neaišku, kiek ji tose tautose populiari, todėl būtina panauginėti kai kuriuos nacionalinius pasakų katalogus. Latvijoje pasaka gana paplitusi: užfiksuoti 105 jos variantai (ArMe 361). O rytų slavų žodinėje tradicijoje ji žinoma mažiau: užrašyta po tris variantus iš rusų, baltarusių ir ukrainiečių (SUS 361). Užfiksuoti 17 lenkiškų (KPBL 361) bei 61 estiškas variantai (EMI: 551). Siužeto paplitimo arealą mėginama sieti su religine įtaka: antai teigiama, kad pasaka populiarnė protestantiškose Europos valstybėse, nes katalikiškuose kraštuose pasakojimai apie žmogaus sandorius su velniu vertinami griežčiau (Lacourcière 1972: 293). Vis dėlto šį teiginį paneigtų faktas, kad pasakos variantų lygiai taip pat užrašyta katalikiškose tautose – lietuvių, lenkų, ispanų.

Pirmą kartą pasaka užfiksuota XVII a. vokiškoje kultūroje, jos siužetas perteikiamas literatūriniame kūrinyje, vokiečių rašytojo Hanso Jakobo Christoffelio von Grimmelshauseno prozos tekste *Simplicius Simplicissimus* (1670). Tai barokinio stiliaus pikareskinis romanas², susidedantis iš novelių. Viena, jų pavadinta „Apie Lokiakailio vardo kilmę“ (*Vom Ursprung des Namens Bärnhäuter*), laikoma pirmuoju fiksuotu liaudies pasakos variantu (Weydt 1979: 753), bet pabrėžiama, kad visas šis kūrinys greičiausiai esąs Ch. von Grimmelshauseno kūrybos vaisius, sudėliotas

2 Pikareskinis romanas (isp. *picaresco* – šelmiškas) – avantiūrinio romano žanras. Pagrindinis veikėjas – sukčius, avantiūristas, dažniausiai kilęs iš žemųjų visuomenės sluoksnių arba iš nusigyvenusių bajorų, aplinkybių verčiamas tarnauti įvairiems ponams. Pikareskinio romano herojui būdinga ironiškas požiūris į aplinkinius, nuolatinis jų ydų demaskavimas, tarsi pateisinantis paties herojaus amoralumą, bejėgiškumas prieš nepastovų, žiaurų ir nelogišką likimą. Būdinga nesudėtinga kompozicija, chronologiškas pagrindinio veikėjo gyvenimo pasakojimas, kartais – intarpinės novelės (VLE: pikareskinis romanas).

iš heterogeniškų elementų – iš vietinių žmonių pasakojimų apie neįprastos išvaizdos vienišius (dėvinčius lokio kailį), saknių apie žmogų, sudarantį sąjungą su velniu, kai kurių literatūrinių kūrinių motyvų (ten pat: 756–757). Pasakojime plėtojama tuo metu buvusi populiarī žmogaus sandorio su velniu tema. Pasakojama, kaip vokiečių kareivis mūšio įkarštyje dezertyravo ir pasislėpė miške. Pasirodžiusi baisi dvasia pasiūlė kareiviui didelius turtus, jei jis tarnausias jai septynerius metus. Tiek laiko kareivis dieną ir naktį turėjo dėvėti savo paties nušauto lokio odos apsiaustą. Jam buvo uždrausta kalbėti bet kokias maldas. Nei šukos, nei žirklys neturėjo liesti jo plaukų ir barzdos. Jis negalėjo nei praustis, nei kirpti nagų, nei pūsti nosies, nei šluostytis užpakalio. Mainais už tai dvasia aprūpindavo jį tabaku, maistu, gėrimais ir begalinėmis pinigų atsargomis. Jis apsigyveno kaimo užkeigoje. Šioje užkeigoje dažnai lankydavosi vienas didikas. Sužavėtas gausių ir dosnių kareivio dovanų, pasiūlė atiduoti jam į žmonas vieną iš trijų savo dukterų. Kareivis sutiko. Dvi vyresnės dukterys neslėpė pasibjaurėjimo keistuoju sužadėtiniu, bet jauniausia nedvejodama sutiko su tėvo valia. Kareivis būsimai nuotakai padovanojo pusę žiedo, kitą pusę pasiliko sau. Baigiantis septintiems metams, grįžo pas nuotaką. Išsimaudęs, tvarkingai nusiskutęs, elegantiškai apsirengęs, atvažiavo prabangia karieta. Parodė savąjį žiedo pusę ir pareikalavo nuotakos. Apimta pavydo ir įsiutusi, kad prarado teisę į šį gražuolį, viena vyresnė nuotakos sesuo pasikorė ant medžio, kita nusiskandino šulinyje. Taip velnias vietoj vienos sielos gavo dvi (siužetas anotuotas iš leidinio GSS: 247–253).

Manoma, kad pagrindinį romano personažą kareivį rašytojas sukūrė remdamasis savo patirtimi – dalyvavimu Trisdešimties metų kare³ (Dassel 2004: 10). Tai jį smarkiai paveikė, tad greičiausiai neatsitiktinai ir pagrindinis novelės personažas yra kareivis. Kareiviai dažnai dezertyruodavo, o tarnybą atlikusiam kareiviui, koks yra ir novelės veikėjas Lokiakailis, tekdavo patiems prasiskinti kelią gyvenime. Tad kareivio būtis ir likimas buvo ir tebėra gana įdomi tema tiek literatūriniais kūriniams kurti, tiek ir pasakoti gyvai – tai rodo ir lietuvių pasakose aptinkamos smulkmenos, susijusios su kareivio gyvenimu. Analizė parodė, kad dalis pasakų, turinčių kareivių gyvenimo intarpų, sekėjų buvo atlikę karinę tarnybą, tada ir išmoko kai kuriuos kūrinius (Šlekonytė 2020).

Ch. von Grimmelshauseno kūryba smarkiai paveikė ne tik jo gyvenamojo laikotarpio skaitytojų visuomenę, bet ir vėlesnę. Istoriją apie nevalą netrukus perpasakojo kiti vokiečių autoriai, pakeisdami kai kurias smulkmenas (BP 2: 429–430). Kūrinio siužetą XIX a. pradžioje naudojo ir savaip perkūrė vokiečių romantikai: novelistas Clemensas von Brentano bei poetas Achimas von Arnimas (Scherf 1995:

.....
 3 Austrijos ir Ispanijos Habsburgų karas (1618–1648) su antihabsburgiška koalicija. Prasidėjęs kaip Vokietijos protestantiškų ir katalikiškų kunigaikštysčių vidaus karas, vėliau jis virto paskutiniu dideliu religiniu karu Europoje ir pirmuoju apėmusiu beveik visas jos valstybes bei visus visuomenės sluoksnius (VLE: Trisdešimties metų karas).

46). Link šimtmečio vidurio tokį suliteratūrintos pasakos siužetą į savo pasakų rinkinį įtraukė ir rašytojas Ludwigas Bechsteinas⁴, tačiau jis jau galėjo būti paveiktas brolių Wilhelmo ir Jacobo Grimmų varianto. Taigi siužetas buvo neblogai žinomas vokiečių visuomenei.

Vis dėlto labiausiai prie pasakos sklaidos ir išpopuliarinimo prisidėjo broliai Grimmai, 1815 m. pasirodžiusiame antrame „Vaikų ir namų pasakų“ (*Kinder- und Hausmärchen*) tome paskelbę du jos variantus (KHM nr. 14, 15). Pirmasis variantas „Paišinas velnio brolis“ (*Des Teufels rußiger Bruder*) turi stebuklinės pasakos „Pragaro katilo kurstytojas“ (ATU 475) motyvų. Grimmų pasakos personažas pragare iš velnio gauna užduotį: kurstyti katilus ir nežiūrėti, kas juose. Tačiau visuotinai žinomas tapo ne šis, o antrasis Grimmų pasakos variantas. Paaikškėjo, kad Grimmai jį užrašė iš Hassenpflugų šeimos, kilusios iš Paderborno žemės (Scherf 1995: 46), o pasaką pavadino pagal vieną pagrindinių personažų – „Velnius žaliu apsiaustu“ (*Der Teufel Grünrock*). Kūrinyje pasakojama, kaip du vyresni broliai nusprendė keliauti po pasaulį ir jaunesnio nepriėmė į draugiją. Šis išsiruošė vienas. Pievoje sutiko ponaitį žaliu apsiaustu – velnią – ir sudarė su juo sandėrį septynerius metus nesiprausti, nesišukuoti ir nesimelsti; už tai nelabasis jam davęs savo apsiaustą, kurio kišenėse visada būdavo pinigų. Velnius pasakęs, kad jei per septynerius metus žmogus miršias, siela atiteksianti jam, o jei išgyvensias, tada liksias laisvas ir turtingas. Žmogui pavyko laikytis sąlygų septynerius metus, jis tapo turtingas ir įgijo nuotaką. Penktajame „Vaikų ir namų pasakų“ leidime (1843) šis variantas paskelbtas jau gerokai redaguotas pagal Ch. von Grimmelshauseno kūrinį ir kitokiu pavadinimu – „Lokiakailis“ (*Der Bärenhäuter*; KHM nr. 101). Šis variantas, išverstas į įvairias kalbas, visuotinai paplito ne tik vokiečiakalbėje kultūroje, bet ir tarptautiniu mastu. Abiejuose pasakos variantuose jaučiama Ch. von Grimmelshauseno teksto įtaka, antrame netgi ryškesnė (Scherf 1995: 46). Pastarajame variante pagrindinis personažas irgi kareivis, čia įvedami lokio nušovimo ir lokenų dėvėjimo motyvai (pagal tai pasakai suteiktas pavadinimas). Įdomu, kad dėl temos šis kūrinys buvo populiarus tarp kareivių (ten pat: 48).

Tyrėjai, analizuojantys Grimmų pasakos variantą, visada aptaria herojų, dėvintį lokio kailį. Germanų liaudies tikėjimuose lokys siejamas su velniu, tad kareivis, apsvilkęs duotąjį kailį, iš dalies ir pats virsta šia mitine būtybe (Beit 1960: 190). Analogiškai personažą galima tapatinti su berserku. Senovės germanų ir skandinavų mitologijoje berserkai yra itin žiaurūs kariai, siejami su vilkolakių tradicija; jie kovoja apimti ypatingo šėlo ir žudymo aistros, mūšyje pasiverčia vilkais, lokiais

4 Ludwigas Bechsteinas (1801–1860) – vokiečių rašytojas, bibliotekininkas, archyvininkas ir vaistininkas. Remdamasis seniau išleistais vokiečių pasakų rinkiniais ir vietine žodine tradicija, parengė pasakų rinkinį „Vokiečių pasakų knyga“ (*Deutsches Märchenbuch*, 1845; VLE: Ludwig Bechsten). Viena rinkinio pasaka vadinasi „Rupertas lokiakailis“ (*Rupert, der Bärenhäuter*, nr. 74).

arba turi tam tikrų šių žvėrių atributų (Beresnevičius 1997: 30–31). Įdomu, kad berserko pavadinimas senovės skandinavų kalba reiškia lokio marškinius (HDM 1: 169). Kaip matyti, kai kurie Grimmų pasakos kareivio bruožai galėjo būti perimti iš germaniškosios mitologijos suformuoto berserkų vaizdinio.

Kaip minėta, germanų tautoms būdingi tikėjimai, kad žmonės gali pasiversti lokiais, – tai matyti ir pasakose. Iš tiesų pasakos ATU 361 variantuose iš kai kurių germanų tautų figūruoja lokio kailio dėvėjimo motyvas; tokių variantų žinoma šiaurės Vokietijoje, Danijoje (EM 1: 1229), Norvegijoje (HTNF 361). Lygiai taip pat lokenų dėvėjimo motyvas pasirodo ir katalonų pasakoje (ICF 361), Šiaurės Amerikoje ir Pietryčių Azijoje gyvenančių malajų tautosakoje. Tai rodo, kad pasakų sekėjus galėjo paveikti į jiems suprantamas vietines kalbas išversti ir paskelbti Grimmų pasakos tekstai (EM 1: 1229).

Siužetas gana populiarus, įvairiai meniškai interpretuojamas. Jis ypač mėgstamas Vokietijoje, bet pasitelkiamas ir kitų šalių kūrėjų. Pagal šią pasaką sukurta ne viena opera: iš jų verta paminėti Siegfriedo Wagnerio trijų veiksmų operą *Der Bärenhäuter* (Leipcigas, 1899) bei Arnoldo Mendelsohno to paties pavadinimo operetę (Kiolnas, 1900). Sukurta šio siužeto filmų ir serialų: meniniai filmai *Der Bärenhäuter*⁵, *Der Prinz im Bärenfell*⁶, animė serialo *Grimm's Fairy Tale Classics* 40-oji serija „Lokiakailis“ (熊の皮をきた男)⁷. Matyt, pasakos siužetas, turintis dramos elementų ir meilės istoriją su laiminga pabaiga, labai tinkamas ekranizuoti. Rusų rašytojas, folkloristas Borisas Šerginas (Борис Шергин) pagal jį parašė literatūrinę pasaką „Pronka nešvaruolis“ (*Пронька Грезной*, 1936).

Taigi pasakojimas apie žmogų, sutarusį su velniu nesiprausti, daugiausia vokiečių kūrėjų dėka yra neblogai žinomas Europos visuomenei. Kaip šiuo požiūriu yra su lietuviškais variantais ir kas jiems būdinga – tai kito skyriaus tema.

LIETUVIŠKI STEBUKLINĖS PASAKOS ATU 361 VARIANTAI: PAGRINDINIAI PERSONAŽAI IR SANDORIO SU VELNIU SĄLYGOS

Lietuvoje ši stebuklinė pasaka yra paplitusi: visuose šalies regionuose užrašyta 115 variantų. Pasaka retai aptinkama junginiuose, identifikuoti tik 5 kontaminuoti variantai – su ATU 326B* (1), ATU 475 (3) bei ATU 810A (1). Jos populiarumą liudija užrašymo duomenys, turintys tam tikros dinamikos. Pirmą kartą ji fiksuota dar XIX a. pradžioje, pakliuvusi į 1835 m. Simono Daukanto sudarytą rinkinio *Pasakos masių* rankraštį (paskelbta 1932 m., DPM nr. 46). XIX a. pabaigoje – XX a.

5 1986, VDR, rež. Walteris Beckas.

6 2015, Vokietija, rež. Bodo Fürneisen.

7 1987, Japonija.

pradžioje, pradėjus intensyviau rinkti lietuvišką tautosaką, į užrašytojų akiratį ji pakliūdavo gana dažnai (tuo metu užrašyta 20 variantų). Vien Jono Basanavičiaus išleistuose rinkiniuose ar vėliau jo sukauptos medžiagos pagrindu publikuotuose leidiniuose paskelbti 8 variantai (BsLPY 2 nr. 110, 4 nr. 50; BsLP 1: 47–48 nr. 30, 52–53 nr. 34; BsLP 2: 97–102 nr. 40, 102–103 nr. 41; BsV: 311–312 nr. 47; BsTB 8 nr. 105). Daugiausia variantų užrašyta tarpukariu (surinkti 68 variantai). Pasaka užfiksuota ir 1949 m. emigracijoje, Pitsberge (JAV) iš pateikėjo, kilusio iš Alvito (BSLKA nr. 3). Sovietmečiu organizuotose tautosakinėse ekspedicijose jau matyti, kad pasakos populiarumas menksta. Jos variantų buvo užrašoma beveik kasmet, bet tik po 1–2 (iš viso sukaupti 25 variantai)⁸. Tai susiję su žodinės tradicijos kaita, kai pasakos ėmė trauktis į užmarštį, nes buvo suardytos joms sekti tinkamos sąlygos: nyko sėslios, uždarnos kaimo bendruomenės, atsirado naujų būdų leisti laisvalaikį.

Nors pasaka užrašyta gana gausiai, į mokyklinius tautosakos rinkinius ar chrestomatijas ji neįtraukta. Galima numanyti, kad tarpukario leidinių sudarytojų dėmesio nepatraukė todėl, kad joje nėra akivaizdžios didaktikos, o velnias vaizduojamas gana teigiamas. Sovietmečiu pasakos variantai skelbti Jono Stuko iš J. Basanavičiaus pasakų sudarytame rinkinyje *Lietuviškos pasakos* (StLP: 190–191; leidimai kartoti 1974, 1976, 1977, 1989 m.) bei Aldonos Liobytės parengtame tautosakos, susijusios su velniu, rinkinyje *Nė velnio nebijau* (NVN: 44–49; leidimai kartoti 1988, 2008 metais). Šis kūrinys, nors plačiojoje visuomenėje išpopuliarintas didelių tiražų sulaukusiomis knygomis, vis dėlto nesulaukė nei skaitytojų, nei kūrėjų išskirtinio dėmesio. Taigi pasaka nepatenka tarp tokių lietuviškų kanoninių pasakų kaip „Eglė žalčių karalienė“ (ATU 425M), „Sigutė“ (KbLPTK 452C*), „Dvylika brolių, juodvarniais lakstančių“ (ATU 451) ir kitų.

Svarbu suprasti, kaip ją suvokė, vertino pateikėjai; deja, tokių duomenų išlikę labai nedaug. Prie vienos pasakos užrašytojas pažymėjęs: „Šią pasaką seni žmonės pasakodavo tiems, kurie labai skųsdavosi neturtu (čia daugiau liečia samdinius bernus). Bet išgirdę šią pasaką atsisakydavo pralobti, kad ir iš velnio“ (užrašyta 1939 m., LTR 2070/7/). Tad pasakos sekėjas savitai aiškino pasakos siužetą, susiejo ją su kaimo bendruomenėje visuotinai vyravusiu požiūriu į velnią: jis laikytas pavojinga būtybe, su kuria nereikia megzti kontaktų, juo labiau nesudaryti jokių piniginių sandorių, nes gresia prarasti sielą.

Pagrindiniai personažai. Aptariamoje pasakoje susiklosto savita situacija. Sudėtingos gyvenimiškos aplinkybės (nėra pragyvenimo šaltinio, nėra už ką palaidoti tėvo, pasiklysta) ar tiesiog tingėjimas dirbti priverčia žmogų sudaryti sandorį su velniu. Pasakos herojus be išimties yra vyras, jis apibūdinamas pagal charakterio, elgesio bruožus: tinginys (19)⁹, kvailys (1). Taip pat pabrėžiama bendruomeninė

8 Šiuo metu susisteminti iki 1983 m. užrašyti pasakos variantai, tad ateityje jų skaičius šiek tiek padidės.

9 Skaitmuo skliausteliuose nurodo variantų skaičių.

ar šeiminė padėtis: bernas (19), sūnus (pono) (12), jaunuolis (8), brolis (3), našlaitis (2). Nurodoma profesija ar užsiėmimas: kareivis (17), ūkininkas (3), kalvis, piemuo, girininkas, vežėjas (po 1), liokajus (2). Tiesiog sakoma, kad žmogus (16). Viename variante veikia studentas. Keliais atvejais personažui suteikiamas vardas: jis gali būti vadinamas Petru, Jurgiu, Morkumi (po 1), Joneliu (2). Dažniausiai tai žemos socialinės padėties, jaunas, vedybinio amžiaus žmogus. Tik keliuose variantuose veikia senas, ilgus metus kariuomenėje atitarnavęs kareivis.

Beveik pusėje pasakos variantų tiesiogiai sakoma, kad žmogus bendrauja su velniu (55), pastarasis dažnai vadinamas ponaičiu (24), ponu (19). Kartais pasakos pradžioje velnias pasirodo kaip žmogus, vyrukas, vaikas, nepažįstamasis, bernas, senelis. Kad tai buvo velnias, neretai išaiškėja tik įsibėgėjus pasakos veiksmui ar pačioje pabaigoje. Gali būti minimos papildomos numanomo velnio išvaizdos detalės, pavyzdžiui, žalias apdaras: tai žmogus su žaliu ploščiumi, žalias ponaitis, ponaitis su žalia sėmėga. Ką šiame kontekste galėtų reikšti žalia spalva? Kalbos duomenys rodo, kad, be spalvos nusakymo, žodis gali reikšti ir „puošnus, dailus“ (LKŽe: žalias). Tokią prielaidą patvirtintų ir pasakos variantai, kuriuose velnias apibūdinamas kaip gražus bernas (LMD III 173/280/), gražiai apsirėdęs ponelis (LTR 4317/4/). Išėtų, kad žmogus sutinka pasipuošusį nepažįstamą vyrą. O etnolingvistas Aloyzas Gudavičius teigia, kad žalia spalva būdinga chtoniškojo pasaulio atstovams (2007: 37), ir, kaip gamtos, nežmogiškumo spalva, gali sudaryti priešpriešą raudonai spalvai – žmogiškajai (ten pat: 39). Toks apibūdinimas tiktų velnio personažui. Vis dėlto, kaip rašo Birutė Jasiūnaitė, žalia spalva yra palyginti retas lietuvių velniavardžių motyvuojantis požymis (2018: 79), todėl neatmestina galimybė, kad kai kuriuos pasakos variantus, kuriuose minimas žalias ponaitis, bus tiesiogiai paveikęs brolių Grimmų pasakos variantas – pastarajame velnias vaizduojamas būtent su žaliu švarku.

Sandoris. Atskirai reikia atkreipti dėmesį į pasakoje vaizduojamą sandorį – žmogaus įsipareigojimą tarnauti velniui už tam tikrą atlygį (žr. ThMIFL nr. M211). Žvelgiant į platesnį kultūrinį kontekstą aiškėja, kad toks sandoris turi senas ištakas. Sutartys su blogio jėga minimos jau Senajame Testamente, Talmude ir Kabiloje ir jų sąlygų stengiamasi skrupulingai laikytis (Petzoldt 2000: 868). Viduramžiais buvo paplitusi legenda apie šventąjį Teofilijų; pasakojama, kad tai buvęs krikščionių kunigas, pažadėjęs sielą velniui, vėliau atgailavęs ir gavęs atleidimą (Baring-Gould 1877: 628–632; Fryer 1935: 287–288). Tuo metu nusistovėjo ir legendų ciklas apie žmogų Faustą, mainais už jaunystės gražinimą, žinias ir magišką jėgą, užrašiusį sielą velniui. Šie pasakojimai sukurti remiantis realaus asmens Johanno Georgo Fausto, vokiečių kilmės mokslininko, gyvenimo istorija (apie tai žr. plačiau: Bajarūnienė 2006: 14–17), o pats siužetas yra įkvėpęs ne vieną literatūrinį ir muzikinį kūrinį (VLE: Faustas).

Nors žmogaus sandorio su velniu idėją nuolat plėtojo literatūra, tikėtina, kad rašytojai ją perėmė iš panašių folklorinių pasakojimų, cirkuliuavusių visuomenėje. Tokią galimybę liudija kai kurios pasakos. Žmogaus sutartis su velniu ypač išsiskiria specifiniame pasakų žanre – pasakose apie kvailą velnią (ATU 1000–1199), tačiau čia velnias pasirodo kaip pralaimėtojas: daugeliu atvejų žmogus jį pergudrauja ir iš jo pasipelno. Šiuose kūriniuose įžvelgiamas žmogaus pranašumas prieš fizinę ir dvasinę velnio galybę. Žiūrint iš krikščioniškos perspektyvos, teigiama, kad žmogus, remdamasis Dievo malone, pajuto viršenybę velnio atžvilgiu ir ėmė iš jo šaipytis, taigi skriaudžiamo velnio vaizdinys leido nugalėti baimę, jaučiamą šiam mitiniam padarui (Roskoff 1869: 394–395, 399). Tad kvailo velnio paveikslas sietinas su krikščionių religija. O Gintaras Beresnevičius, analizuodamas šias pasakas iš baltų mitologijos perspektyvos, teigė, kad Velnias jose traktuojamas kaip kadaise panteone užėmęs svarbią vietą asmuo, magiškosios funkcijos suverenas, mirusiųjų, gyvulių globėjas; tokiose pasakose atsispindi jo kaip dievybės kulto atmetimas (1995).

Pasakoje ATU 361 velnias figūruoja kaip už žmogų viršesnė būtybė, valdanti situaciją ir kelianti tam tikrus reikalavimus: žmogui siūlomas dosnus materialinis atlygis, tačiau svarbios ir įsipareigojimo nelabajam sąlygos. Žmogus pasižada tam tikrą laiką tarnauti velniui. Dažniausiai minima trejų metų tarnystė, bet pasisamdoma ir vieniems, penkeriems, septyneriems ar net dvylikai metų. Už darbą dažniausiai pažadamas piniginis atlygis arba herojų įsipareigojama apvesdinti. Žmogaus pasižadėjimas velniui susideda iš kelių dalių. Pirmiausia tai susitarimas atlikti tam tikrą darbą. Rečiausiai pasitaikanti įsipareigojimo sąlyga – tarnauti velniui kūrenant katilus; ji užfiksuota tik šešiuose pasakos variantuose. Panašus motyvas aptinkamas stebuklinėje pasakoje „Pragaro katilo kurstytojas“ (ATU 475) – čia pasakojama, kaip žmogus pasižada tarnauti velniui ir turi pragare kurstyti katilą.

Dažniau žmogui skiriamas darbas – pinigų prižiūrėjimas. Rūpinimasis pinigais čia suvokiamas kaip nuolatinis jų judinimas, perkėlinėjimas iš vienos vietos į kitą: girios gilumoje reikia maišyti auksą (LTR 320/6/), maišyti pinigus *kačerga* (TŽ 1: 126; LTR 279/144/, 2368/303/), pilstyti pinigus (LTR 281/233/), pinigus pilti iš vieno maišo į kitą (LTR 281/233/), kratyti į skrynelę pinigus (LTR 804/134/, 1192/445/, 4313/58/). Kartais pinigus reikia tiesiog sergėti: saugoti aukso ir sidabro krūvas (LTR 2115/4/, 2219/2/). Arba nurodoma, kad žmogus turi daryti tam tikrą pinigų apskaitą: reikia skaityti pinigus (LTR 2145/257/), juos *mieruoti* (LTR 462/506/, 3164/514/). Panašus vaizdas atsiskleidžia ir iš sakmių. Čia žmogus stebi vėdinantis skrynią pinigų (KbLPTK 3: 288, 295, 328), mato ponaitį, vėdinantį pinigus (KbLPTK 3: 304). Iš šių pavyzdžių, kuriuose žmogaus turi prižiūrėti velnio turtus, aiškėja, kad mitinis padaras yra labai turtingas. Tokia jo ypatybė atsiskleidžia ir kitų žanrų lietuvių pasakose ir mitologinėse saktėse, tikėjimuose (Vėlius 1987: 107–109).

Kitas svarbus sutarties su velniu aspektas – tam tikri draudimai. Labai retai minima, kad velnias reikalauja iš žmogaus nelankyti bažnyčios, nesimelsti (2 var.). Tokia mitinės būtybės traktuotė pasakoje veikiausiai kilo iš krikščioniškojo aiškinimo, kad velnias esąs piktoji dvasia. Vis dėlto svarbiausias čia yra herojaus pažadas velniui visą sutarties laiką nesišvarinti, perteikiantis pasakos esmę. Reikalavimas kartojasi visuose variantuose, skiriasi tik detalės: daugiausia minima, kad žmogus turi nesiprausti, nesikirpti, nesiskusti, nekirpti nagų, kartais priduriama, kad nekeistų drabužių. Reikalavimų vykdymas drastiškai pakeičia žmogaus išvaizdą: jis tampa išoriškai atstumiantis. Kartais išvaizda keičiama reikalaujant dar ir apsirengti nepatrauklų apdarą: antai viename variante velnias užmauna samdiniui kiauulės *skūrą* (LTR 768/41/). Už sutarties sąlygų laikymąsi velnias žada herojų gausiai apdovanoti, tačiau mainais neprašo žmogaus sielos, tai tegali būti numanoma. Tokia sąlyga paminima keliuose variantuose, kuriuose velnias sakosi perimsiąs žmogaus sielą, jei šis numirtų tarnaudamas (LTR 1481/146/, 1713/86/, 2070/7/)¹⁰. Taigi velnias turi galią žmogui tik tol, kol šis sulygta laiką tarnauja.

Svarbiausia sandorio žmogaus su velniu dalis – žmogaus pažadas sutartą laikotarpį nesilaikyti kūno higienos. Ties šiuo reikalavimu apsisistosime ilgiau ir mėginsime išsiaiškinti, kas slypi už tokios velnio sandorio sąlygos, kokios jos galimos kultūrinės, pasaulėžiūrinės ištakos.

HEROJAUS IŠVAIZDOS POKYČIAI IR GALIMOS KULTŪRINĖS JŲ IŠTAKOS

Pasakoje ATU 361 pagrindinis vaidmuo tenka motyvams, susijusiems su herojaus išvaizdos pokyčiais: žmogui uždraudžiama praustis, kirptis, skustis, mainytis drabužius (ThMIFL nr. C721.1, C723.1). Nesišvarindamas žmogus tampa panašus į laukinį padarą:

Par trejus metus besedėdamas, apžėle visas plaukais, apskreta purvais, nagas užauga kaip žveries. Baisus buvo ir pažiūrėt. Visi ja bijadava ir iš tala linkdavas (BsTB 2: 238 nr. 110).

[...] per tris metus ant vienos lovos gulėjo, nė burną prausė, nė galvą šukavo, nė nosį šnypštė ir dabar, apsirėdęs su sudriskusiais drabužiais, išrodė kaip beždžionė (BsTB 6: 170 nr. 40).

Praėjo treji metai. Jaunikaitis buvo mažai panašus į žmogų. Veidas juodas, plaukai ilgi, susivėlę, nagai – pusė metro ilgumo (LTR 320/6/).

.....

¹⁰ Tokia suderėta susitarimo sąlyga aptinkama ir brolių Grimmų pasakos variante, tad neatmestina jo įtaka lietuviškiems pasakos variantams.

Ilgą laiką nesiprausdamas, nekirdamas nagų ir plaukų herojus įgauna gyvūno ar net demono bruožų. Savotiškas žmogaus sudemonėjimas ypač ryškus keliuose pasakos variantuose. Antai pasakojama, kaip kareivis parsisamdė velniui pekloje, tarnaujant jo oda pasidarė kaip velnio, užaugo ragai, uodega (LTR 449b/6/). Arba teigiama, kad herojaus galva po kurio laiko apžėlė, išdygo ragai, viena koja tapo kaip gaidžio, kita – kaip arklio (LTR 2147/1/). Tad šiais atvejais kaltūnuotas, murzinas vyras ne tik darosi atstumiantis, bet ir patiria drastiškų išorinio pavidalo pokyčių, nutolinančių nuo žmonių pasaulio. Pritartina minčiai, kad su velniu sulygtas gyvenimo būdas priverčia žmogų netekti žmogiškojo pavidalo ir su tuo velniu supanašėti (Dassel 2004: 47). Beje, supanašėjama ir kitais būdais: herojus perima kai kurias velnio funkcijas – saugo šios mitinės būtybės pinigus, pragare kūrena katilus.

Žmonių bendruomenėje asmeninės higienos palaikymas laikomas norma ir traktuojamas kaip geros sveikatos ir glaudžių socialinių santykių pagrindas. Jos nesilaikantis žmogus išgyvena vienatvės ir izoliacijos fazę. Pasakos dėmesio centre atsiduria velnio reikalavimas žmogui nesišvarinti, ir tai jį paverčia išoriškai nepatraukliu jauniui: atstumianti išorė suklaidina jam peršamas nuotakas, šios atsisako galimų vedybų. Pasakoje žmogaus išvaizdos nepatrauklumas hiperbolizuojamas, herojus perdėtai stengiasi atrodyti kuo bjauriau, aplinkiniams netgi sukelti pasišlykštėjimą:

Jos [pono dukterys] tik šaukė ant savo tėvo, kad velnią parvežė, buvo visas apžėlęs, murzinas, nagai ilgi, rūbai suplyšę, o snarglys ligi pat žemės tvyskėjo. Ponas irgi kartu valgė, bet rankoj nosinę turėjo, nes negalėjo taip skaniai valgyti (LTR 370/79/).

Ale pats ar apžiele kaip kelms; baugu ir iš tuola buva prieiti kaip smirdieja (LTR 2070/7/).

Toks išvaizdos bjaurumo suabsoliutinimas pasitarnauja kaip įtaigi meninė priemonė, suteikianti siužetui daugiau dramatiškumo. Kaip vėliau paaiškėja, tai gudrus velnio ėjimas. Merginos, suklaidintos nepatrauklios jaunikio išvaizdos ir vėliau sužinojusios, kad jis iš tiesų gražus ir turtingas, nusižudo – taip velniui atitenka dvi sielos. Vis dėlto tokia siužeto atomazga skirta ne vien klausytojams paširpinti: akivaizdu, kad nusižudžiusių merginų motyvas perteikia tikėjimą, jog velniui atitenka savižudžių sielos. Įprastai savižudybė traktuojama kaip krikščioniškojo tabu „nežudyk“ pažeidimas, tačiau šio vaizdinio ištakas veikiausiai galėtų sieti su ikikrikščioniškosios pasaulėžiūros klodais. Mitologijoje žmogaus mirtis buvo įsivaizduojama kaip vestuvės su anapusinio pasaulio būtybėmis – tai liudija kai kurie kultūriniai relikvai. Antai lietuvių raudose mirusios mergaitės laidotuvių išvakarės įsivaizduotos kaip mergvakaris, jaunimas – kaip vestuvių pulkas. Mirties prilyginimą vestuvėms liudijo ir numirėlių šarvojimas: mirusios merginos buvo rengiamos nuotakų drabužiais. Mirtį su vestuvėmis sugretina ir tikėjimas, kad sapnuoti vestuves reiškia mirtį (Vėlius 1987: 190–192). Tai matyti ir mitologinėse sakmėse

apie muzikantą, pakviestą pagroti į vestuves: ryte išaiškėja, kad nuotaka, kurios iškilmėse buvo grojama, – neseniai pasikorusi mergina (Korzonaitė 1999: 21–26). Brėžiant paralelę su šiomis sakmėmis, tampa aiški po herojaus vedybų pasakos pabaigoje velnio ištariama frazė: „Tau viena teko, o man dvi“, – velniui atitekusios dviejų nusižudžiusių merginų sielos.

Kyla klausimas: kodėl būsimasis jaunikis turi nesirūpinti savo išore? Tokio elgesio ištakų galima paieškoti ir papročiuose, žyminčiuose simbolinių perėjimą iš vieno gyvenimo tarpsnio į kitą. Nesišvarinti papročiuose gali būti suprantama kaip išbandymas, po kurio keičiasi asmens visuomeninė padėtis. Antai plaukų pakirpimas žymi pasiektą brandos etapą. Viena pirmųjų pakopų pereinant į kitą brandos etapą laukia dar ankstyvoje vaikystėje: Lietuvoje manyta, kad mažesniai nei trejų metų vaikui negalima kirpti plaukų, nes su plaukais nukerpama ir vaiko atmintis (LMD III 134/5/), kūdikiui iki metų negalima kirpti plaukų, nes jis bus neprotingas ir ištižęs (LTR 270/441/), kvailas (LTR 14/24/), teigiama, kad per anksti apkirptas vaikas neišmoksta kalbėti (LTR 796/48–61/). Lygiai taip pat mažam vaikui buvo draudžiama karpyti nagus, nes nuo to sumažėsias protas (LTR 1582/12411/). Būta ir tikėjimų, susijusių su šukavimu: drausta vaikus iki šešerių metų šukuoti šepėčiu, nes vaikas liksias kvailas (LTR 14/25/)¹¹. Kašubai ir lenkai guraliai nešukuodavo vaiko iki metų, kad „vaikas nebūtų nelaimingas“ (SD 1: 421), nekirdavo jam nagų (SD 3: 427), o kai kuriose Slovėnijos vietovėse vaikų nekirdavo iki septynerių metų, kad „nenukirptų jiems proto“ (SD 1: 421).

Apeiginis prausimasis taip pat turėjo platų simbolinių ir maginių reikšmių lauką. Slavų tautose draudimas praustis įsigaliodavo tada, kai reikėdavo pasirengti susidurti su „nešvaria“ jėga: buvo atsisakoma žmogiškumo ir krikščionybės, susitinkama su nelabuoju. Piemuo, prieš išgindamas bandą į ganyklą, norėdamas nusipelnyti miškinio palankumą kurį laiką nesiprausė, nesiskuto, nėjo į cerkvę, nenešiojo kryželio (SD 3: 344). Turbūt dėl panašios priežasties Ukrainoje ir Baltarusijoje piemenims buvo draudžiama kirptis nuo Joninių iki Kuzmos ir Demjano (lapkričio 1) dienos. Taip siekta apsisaugoti – kad nesusirgtų banda, kad jos neužpultų vilkas (SD 1: 421). Nešvarą su anapusinio pasaulio jėgomis siejo ir lietuviai. Mato Slančiausko XX a. pradžioje užrašytas tikėjimas skelbia, kad „par gavėnią plaukų nekirpsi, nagų nepjaustysi, burnos neprausi, tai Velykų rytą bažnyčioj raganą pamatysi“ (BsTB 12: 286 nr. 627). Tad pasakoje vaizduojamas įsipareigojimas nesišvarinti ir buvo savotiškas pasižadėjimas velniui.

Reikia atkreipti dėmesį, kad pasakoje nesišvarinimo laikas siejamas su būsimomis vedybomis. Kai kuriuose pasakos variantuose herojus ieško nuotakos, o velnias

11 Apie tai išsamiau yra kalbėjusi dr. Vita Džekčioriūtė doktorantų simpoziumo pranešime „Psichofizinė vaiko raida mitiniu-socialiniu aspektu tradicinėje lietuvių kultūroje“ (Džekčioriūtė-Medeišienė 2017: 6). Esu jai dėkinga už šią informaciją.

pasižada jam pripiršti merginą. Būtent laukiant vestuvių įsipareigojama nesišvarinti. Antropologas Arnoldas van Gennepas rašė, kad „vestuvės – pats svarbiausias perėjimas iš vienos socialinės kategorijos į kitą, kadangi bent vienam iš sutuoktinių jos kartu reiškia šeimos, klando, gyvenvietės ar net genties pakeitimą“ (van Gennep 2009: 47). Sudėtinė vestuvių ritualo dalis – atskyrimo ritualas. Sakoma, kad vienas iš daugelio veiksnių atliekant šį ritualą yra pakirpti ar nuskusti plaukus, barzdą, plauti kojas, maudytis (ten pat: 51). Galbūt tokio papročio atspindžių matytume ir kai kuriose kitose stebuklinėse pasakose – pavyzdžiui, herojus turi išsimaudyti verdančio pieno vonioje (žr. ATU 531). Tik po šių maudynių įvyksta jo vedybos su karalaite.

Antra vertus, nesišvarinantį žmogų siekiama parodyti fiziškai nepatrauklų, atstumtą bendruomenės; visuomenės normų neatitinkantys asmenys visada atkreipia kitų dėmesį. XVII a. Vakarų Europoje apie išsiskiriančios išvaizdos ir elgesio žmones sklido įvairios legendos ir gandai (Weydt 1978: 756), tokių keistuolių netgi reikėjo, ir šis poreikis suformavo samdomų atsiskyrėlių tradiciją, gyvavusią nuo pat Romos imperijos iki XIX a. pradžios (Campbell 2013). Dėmesio vertas ir pavyzdys, mus pasiekęs iš XVIII a. Anglijos: pasakojama, kad vienu metu aristokratai samdė žmones, kad šie gyventų didelių sodų kampuose pastatytuose asketiškuose namukuose ir, rengdamiesi keistais drabužiais, vaidintų atsiskyrėlius ar net senuosius keltų dvasininkus druidus. Intriguoja 1797 m. publikuotas vienas tokio darbo skelbimas, kur keliami tokie reikalavimai:

Septynarius metus atsiskyrėlis neturi palikti šios vietos ir su niekuo nebendrauti, per tą laiką jis neturi nei praustis, nei kaip nors švarintis, bet turi palikti plaukus ir rankų bei kojų nagus augti tiek, kiek leidžia gamta (ten pat: 66).

Pusšimčiu metų vėliau, respondento liudijimu, maždaug 1820 m. vienas pulkininkas buvo priglobęs namelyje atsiskyrėlį, ten pragyvenusį 20 metų. Vyras visą tą laiką nekirpo plaukų ir nagų – jis buvo laikomas pramogai (ten pat: 67). Tad įvairiais laikais vyravo tam tikros kultūrinės, pasaulėžiūrinės realijos, galinčios pasitarnauti keistuolio nevalos vaizdinio atsiradimui ir išplitimui.

GRIMMŲ PASAKOS ĮTAKA KITŲ TAUTŲ PASAKOMS

Visuotinai išpopuliarėjusį ir kitų tautų žinomus pasakos variantus galėjusį paveikti tekstą broliai Grimmai dar XIX a. pirmoje pusėje paskelbė „Vaikų ir namų pasakose“ (*Kinder- und Hausmärchen*; KHM nr. 101). Vokiškas variantas, tikėtina, paveikė ir lietuviškąsias pasakas ATU 361. Norėdami įsitikinti, ar tai gali būti apčiuopiama įtaka, atidžiau paanalizuokime šį klausimą.

Numanant Grimmų varianto įtaką lietuvių pasakos tipo ATU 361 variantams, visų pirma reikia pamėginti nustatyti, kaip šis poveikis galėjo būti padarytas, tai yra kur pasakotojai būtų galėję perskaityti šį naratyvą ar išgirsti jį sekamą. Kadangi analizuojama pasaka užrašymų pika Lietuvoje pasiekė tarpukariu, svarbu, kokie Grimmų pasakų leidiniai tuo metu pasirodė ir ar juose buvo skelbiama ši pasaka. Grimmų pasakos rinkiniais pradėtos publikuoti XX a. pradžioje, jau panaikinus lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą¹². Kaip ir visoje Europoje, taip ir Lietuvoje jos buvo verčiamos ne iš pirmojo (1815), bet iš 1843 m. leidimo. Todėl tarptautiniu mastu paplito redaguotas pasakos ATU 361 variantas, kuriame veikia lokio kailį dėvintis personažas. Rengiant Grimmų pasakų knygų vertimus į lietuvių kalbą, pasakos buvo atrinktos. Pasaka apie lokiakailį buvo publikuojama retai; vienas pirmųjų rinkinių, kuriame skelbtas šis kūrinys (pavadintas „Lokio Kailiu“), buvo 1926 m. pasirodęs kalbininko Juozo Balčikonio verstas Grimmų pasakų antrasis tomas (BGP 2: 58–62). Rinkinio leidimai buvo perleisti 1927 ir 1938 metais. Pakartotiniai pasakų leidimai rodo, kad pasakos buvo paklausios, žmonės knygas skaitė, radosi poreikis jas perleisti. Tad skaitytieji naratyvai iš tiesų galėjo paveikti ir pasakotojų repertuarą.

Grimmų variantą ir lietuviškus pasakos variantus vienija tema – žmogaus sandoris su velniu, sąlygų įvykdymas, paskesnis žmogaus apdovanojimas ir vedybos. Toks tipologinis pagrindinių motyvų bendrumas būdingas daugeliui šio tipo Europos pasakų. Vis dėlto vokiškame variante išsiskiria kelios detalės, nebūdingos lietuviškoms pasakoms. Visų pirma tai įvadinis motyvas: herojus nušauna jį puolantį lokį, o velnias jam liepia vykdant sandorį dėvėti nudirtas lokenas. Antras motyvas: gavęs merginos pažadą ištekėti, herojus jai kaip ištikimybės ženklą palieka pusę savo žiedo ir dar kelerius metus klajoja, kol baigiasi sutarties su velniu laikas. Grįžęs parodo sužadėtinei savąją žiedo pusę ir taip yra atpažįstamas. Šios detalės (ar bent viena) būdingos tik keturiems lietuviškiems variantams. Pasakos su šiais elementais užrašytos 1934, 1936 (2 var.) ir 1963 metais. Vienas kūrinys fiksuotas sovietmečiu. Pokariu pasirodė Grimmų pasakų rinkinių (BaBGP, SkBGP), tačiau juose pasaka apie lokiakailį nebuvo skelbiama. Vadinas, pateikėjas pasaką galėjo būti perskaitęs iš tarpukario rinkinių.

1934 m. užrašyto varianto siužetas gerokai nutolęs nuo Grimmų pasakos. Čia pasakojama, kaip trims broliams tėvas davė po 200 rublių, o trečiasis brolis kvailys jais sušelpė nelaimėn pakliuvusį žmogų. Vėliau pasidavė velniui ir *pekloje* turėjo dvejus metus kūrenti katilą. Velnias kvailį aprengė meškos skūra (pabraukta mano – J. Š.),

.....
 12 Vieni pirmųjų pasirodė keli nedidelės apimties leidinukai: Wilhelm Grimm, *Brolių Grimų pasakos*, lietuviškai išvertė ir išleidė Senelė [Ludowika von der Ropp], Kaunas: M. Sokolovskio ir A. Estrino sp., 1908; *Nykštukas, Jonukas ir Marytė* [Jacob Grimm, Wilhelm Grimm], *Žąsaganė* [Charles Perrault]: trys pasakaitės su paveikslėliais, lietuviškai parašė M. Grigonis, Panevėžys: J. Masiulio knygynas, 1914.

davė lazdą ir liepė padėti karaliui kariauti, jei tas pažadėsias jam savo dukterį. Dvi karalaitės atsisakė tekėti už kvailio, o trečioji dukra sutiko (LTR 686/97/). Pasakos siužetas netipinis, pasakotojas linkęs improvizuoti ir į visumą lipdyti įvairius motyvus, tad galėjo čia įterpti ir Grimmų variante perskaitytą autentišką lokio kailio detalę. 1936 m. užrašytame variante randame daugiau Grimmų varianto motyvų. Analogiškai Grimmų pasakai vaizduojama, kaip brolis grįžo iš karo, bet vyresni broliai nepriėmė jo į namus. Miške sutiktas žmogus su žaliu *ploščiumi* davė kareiviui dėvėti meškos kailį, už tai tas turėjo pažadėti savo *dūšią*. Kareivis išmokėjo įsiskolinusio žmogaus skolas ir vedė jo dukterį, o žmonos seserys iš pavydo nusižudė (LTR 1176/50/). Taigi gana detalai perpasakojamas vokiškasis variantas. Kitame tais pačiais metais užrašytame variante taip pat vaizduojamas atitarnavęs kareivis, sutikęs devyneriems metams pasirašyti su velniu sutartį, pagal kurią turėjo tuos metus nesikirpti, nesiprausti ir dar dėvėti meškos *skūrą* bei žalią *ploščių*. Kareivis apmokėjo pono skolas ir gavo pasiūlymą vesti vieną iš jo dukterų, tekėti sutiko jauniausia. Jis paliko jai pusę žiedo ir iškeliavo atbūti su velniu sutarto laiko. Tuo metu aukojo Bažnyčiai, elgetoms. Suėjus laikui grįžo pas sužadėtinę, parodė savąją pusę žiedo ir ją vedė. Vyresnės seserys iš pavydo nusižudė (LTR 899/59/). Šiuo atveju pasakotojas dar tiksliau perpasakojo Grimmų variantą, įterpė daugiau vokiško teksto detalių (pavyzdžiui, vargetų šelpimą). Galiausiai 1963 m. užrašytame variante pasakojama, kaip kareivis, išvartas brolių, susitarė su velniu septynerius metus niekam nerodyti savo veido, dėvėti meškos kailį. Kareivis sušelpė neturtingą žmogų ir tas jam į žmonas pasiūlė vieną savo dukterų. Jauniausioji sutiko tekėti ir iš kareivio gavo pusę žiedo. Kareivis iškeliavo per pasaulį ir šelpė neturtinguosius. Praėjus septyneriems metams grįžo pas sužadėtinę ir ją vedė, o vyresnės nuotakos seserys iš pavydo nusižudė (LTR 3613/320/). Ir šis variantas gana tiksliai perteikia Grimmų pasakos siužetą.

Apibendrinant galima teigti, kad lietuviškuose variantuose aptinkame arba pasikirų Grimmų pasakos detalių (kaip 1934 m. variante), arba panašiai atpasakojamą visą siužetą (kaip 1936 bei 1963 m. variantuose). Vis dėlto atkreiptume dėmesį, kad lietuviškuose pasakos variantuose nėra svarbios Grimmų siužeto detalės (lokio nušovimas): herojui tiesiog dovanojamas žvėries kailis ir jį reikia dėvėti atliekant tarnystę. Galima daryti prielaidą, kad lokio nušovimo ir lokenų dėvėjimo motyvas bus Ch. von Grimmelshauseno literatūrinė išmonė (sukurta remiantis germanų tikėjimais), vėliau perimta Grimmų ir įterpta į 1843 m. leidimo tekstą siekiant įtaigesnio pasakojimo. Kadangi detalė įkomponuota gana mechaniškai, pasakotojams sudėtinga ją atkurti, nes ji neturi ženklios reikšmės siužeto eigai. Todėl lietuvių pasakotojai, perteikdami šią pasaką, prisiminė tik dalį motyvo: velnio reikalavimą herojui dėvėti meškos kailį. Prielaidą patvirtina ir kitų tautų pasakos variantai, kuriuose, nors žmogui ir liepiama, kol galioja sandoris su velniu, nekeisti drabužių ar dėvėti velnio duotuosius, beveik neminimas lokio kailio dėvėjimas (EM 1: 1229).

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Pasaka „Sutartis nesiprausti“ (ATU 361) priklauso europinei tautosakos tradicijai, todėl ją reikia įvertinti iš platesnės perspektyvos. Pirmieji kūrinio paminėjimai vokiškose publikacijose, šių variantų gretinimas su tam tikromis kultūrinėmis, socialinėmis realijomis leidžia daryti prielaidą, kad dabartinės Vokietijos teritorijoje susiformavo ir gyvavo savita kūrinio siužeto atmaina. Išskirtinis vokiško siužeto bruožas yra lokenų dėvėjimas, sietinas su berserku – žmogumi, esą gebančiu pavirsti lokiu. Tikėti, kad žmonės gali pasiversti lokiais, būdinga būtent germanų tautoms.

Pasaka gerai žinoma ir baltų kraštuose, jos populiarumą rodo gana gausus užrašytų variantų skaičius Lietuvoje ir Latvijoje. Lietuviškuose variantuose nėra minimos lokenos, neskaitant pasakų, kurias galėjo paveikti skelbtas Grimmų pasakos variantas. Pasakos paplitimą Lietuvoje veikiausiai galima sieti su velnio populiarumu tradicinėje kultūroje ir tikėjimų bei folkloro naratyvų, susijusių su šia figūra, kompleksu: ši pasaka jį plėtoja ir papildo naujomis detalėmis. Apskritai velnias čia vaizduojamas gana teigiamai, ir tai leidžia manyti, jog vaizdinys turi užsilikusią ikirikščionišką šios mitinės būtybės bruožų. Velnią galima laikyti išmėgintoju, nes jis atlieka pagrindinį vaidmenį vykstant žmogaus kultūriniam-socialiniams virsmams: iš apsilėidėlio nevalos – į patrauklų jaunikį, iš vargšo – į turtingą. Kartu velnias pasakoje vaizduojamas kaip turtinga, lobius valdanti, savižudžius globojanti būtybė. Toks jo vaizdinys būdingas kitoms lietuvių pasakoms, mitologinėms sakmėms.

Personažų įvaizdžius šioje pasakoje, jų elgseną galima aiškinti remiantis papročiais, tikėjimais, susieti juos su tam tikromis realijomis. Nešvaros laikotarpį galima interpretuoti kaip atskirties, priklausymo nežmogiškajam pasauliui etapą. Su velniu sutartas ilgalaikis personažo nesišvarinimas suvokiamas kaip pastangos suartėti su chtoniškuoju pasauliu. Atsiskyrus nuo žmonių bendruomenės įvyksta simbolinis atgimimas, ženklinamas apsišvarinimo ir susijęs su vyro branda, perėjimu į kitą socialinę padėtį – vedybomis. Vertinant iš socialinės perspektyvos, po vyro-nevalos vaizdiniu slypi apibendrintos žinios apie keistuolius atsiskyrėlius, išsiskiriančius nepatrauklia išvaizda, netipine elgsena. Visuomenėje vyraujančių elgesio normų neatitikimas nulemia neigiamą aplinkinių žmonių požiūrį: stereotipų neatitinkančius žmones imama tapatinti su anapusinėmis jėgomis.

Kai kuriuos lietuviškus pasakos variantus galėjo paveikti brolių Grimmų rinkinyje publikuotas vokiškasis pasakos variantas. Tokiuose kūriniuose, panašiai kaip ir vokiečių pasakoje, velnias vaizduojamas su žaliu drabužiu, herojui jis duoda dėvėti lokio kailį, o jaunikis savo sužadėtinei kaip sutartinį ženklą palieka pusę žiedo.

ŠALTINIAI

- ArMe – K[arlis] Arājs, A[lma] Medne. *Latviešu pasaku tipu rādītājs*, Rīga: Zinātne, 1977.
- ATU – Hans-Jörg Uther. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography 1: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales and Realistic Tales, with an Introduction; 2: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales; 3: Appendices, (FF Communications 284–286)*, 2004.
- BaBGP – *Brolių Grimmų pasakos*, vertė Juozas Balčikonis, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949.
- BGP – *Brolių Grimmų pasakos 2*, su P. Grot-Johanno ir R. Leinveberio paveikslais, vertė Juozas Balčikonis, Kaunas: Akc. „Varpo“ b-vės spaustuvė, 1926.
- BP – Johannes Bolte und Georg Polívka. *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm 2*, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1915.
- BSLKA – *Suvalkiečių liaudies kūryba Amerikoje*: antologija, surinko ir suredagavo Jonas Balys, (*Lietuvių tautosakos lobynas 11*), Silver Spring, Md., 1989.
- BsLP – *Lietuviškos pasakos 1–2*, surinko Jonas Basanavičius, Shenandoah, Pa.: V. J. Stagaro spaustuvėje, 1898–1902.
- BsLPY – *Lietuviškos pasakos yvairios 2, 4*, surinko Jonas Basanavičius, Chicago, Ill.: Turtu ir spauda „Lietuvos“, 1904–1905.
- BsTB – *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, parengė Kostas Aleksynas ir Leonardas Sauka, Vilnius: Vaga, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas; 2: *Lietuviškos pasakos įvairios*, kn. 2, 1995; 6: *Lietuviškos pasakos*, kn. 2, 2003; 8: *Ožkabalių pasakos ir sakmės*, 2001; 12: *Juodoji knyga*, 2004.
- BsV – *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*, surinko Jonas Basanavičius, Chicago, Ill.: Turtu ir spauda „Lietuvos“, 1903.
- DPM – Simonas Daukantas. *Pasakos masių*, in: *Lietuvių tauta*, kn. 4, sąs. 3, Vilnius, 1932.
- EM – *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt Ranke, zusammen mit Rolf Wilhelm Brednich et al., Berlin and New York, 1977–2015; 1: Aarne–Bayerischer Hiasl, 1977.
- EMI – *Eesti muinasjutud I: 1. Imemuinasjutud*, koostanud ja toimetanud: Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos–Orglaan, tekstid redigeerinud: Paul Hagu, Kanni Labi, Monumenta Estoniae antiquae V, Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2009.
- GSS – *Deutsche Dichter des siebzehnten Jahrhunderts. Mit Einleitungen und Anmerkungen 10: Grimelshausen's Simplicianische Schriften 1*, herausgegeben von Karl Goedeke und Julius Tittmann, Leipzig: F. A. Brockhaus, 1877.
- HDM – *Handwörterbuch des deutschen Märchens 1*, herausgegeben unter besonderer Mitwirkung von Johannes Bolte und Mitarbeit zahlreicher Fachgenossen von Lutz Mackensen, Berlin und Leipzig: W. de Gruyter, 1930/1933.
- HTNF – Ørnulf Hodne. *The Types of the Norwegian Folktale*, Oslo: Universitetsforlaget, 1984.
- ICF – Oriol Carme, Pujol Josep M. *Index of Catalan Folktales, (FF Communications 294)*, 2008.
- KbLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999–2002; 1: *Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos*, 1999; 2: *Pasakos–legendos. Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailų velnių. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulinių pasakos. Pasakos be galo*, 2001; 3: *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*, 2002.
- KHM – *Die Kinder- und Hausmärchen 2*, gesammelt durch die Brüder Grimm, Berlin: Realschulbuchhandlung, 1815.
- KPBL – Julian Krzyżanowski. *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym 1–2*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1962.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas 1–20*: elektroninė versija, Vilnius, 1941–2002, 2005 (www.lkz.lt).

- LMD – Lietuvių mokslo draugijos tautosakos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyve.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyvo rankraštnas.
- NVN – *Nė velnio nebijau: lietuvių liaudies pasakos*, sudarytoja Aldona Liobytė, Vilnius: Vaga, 1964.
- SD – *Славянские древности: этнолингвистический словарь в пяти томах*, под редакцией Н. И. Толстого, Москва: Институт славяноведения РАН, 1995–2012; 1: А–Г, 1995; 3: К–П, 2004.
- SkBGP – *Brolių Grimų pasakos*: skaitiniai vokiečių kalba vidurinių mokyklų 7–8 kl., Kaunas: Valskybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1957.
- StLP – *Lietuviškos pasakos*, iš Jono Basanavičiaus rinkinių vaikams paruošė Jonas Stukas, Vilnius: Vaga, 1969.
- SUS – *Сравнительный указатель сюжетов: восточнославянская сказка*, составители Л. Барат et al., Ленинград: Наука, 1979.
- ThMIFL – *Motif-Index of Folk Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Medieval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends 1–6*, ed. by Stith Thompson, Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1955–1958.
- TŽ – *Tauta ir žodis*: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys 1, Kaunas: [Humanitarinių mokslų fakultetas], 1923.
- VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija 1–26*: elektroninė versija, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001–2002 (www.vle.lt).

LITERATŪRA

- Apo Satu 1995. *The Narrative World of Finnish Fairy Tales. Structure, Agency and Evaluation in Southwest Finnish Folktales*, (*FF Communications* 256).
- Bajarūnienė Jadvyga 2006. „Fausto personažo ištakos“, in: *Daktaro Johano Fausto, garsiojo burtininko ir juodojo mago, istorija*, vertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 9–25.
- Baring-Gould Sabine 1877. *Curious Myths of the Middle Ages*, London: Rivingtons.
- Beit Hedwig von 1960. *Symbolik des Märchens. Versuch einer Deutung* 1, Berlin: Francke Verlag.
- Beresnevičius Gintaras 1995. „Kvailas velnias‘: vaizdinio kilmės problema“, in: *Dangaus ir žemės simboliai*, Vilnius: Academia, p. 179–189.
- Beresnevičius Gintaras 1997. „Sakralinis karo matmuo (karas ir šventybė Šiaurės ir Vidurio Europoje nuo ankstyvųjų viduramžių iki mūsų dienų)“, in: *Kultūros istorijos tyrinėjimai* 3, Vilnius: Gervėlė, p. 12–63.
- Campbell Gordon 2013. *The Hermit in the Garden: From Imperial Rome to Ornamental Gnome*, Oxford: Oxford University Press.
- Dassel Alice 2004. *Märcheninterpretation zu “Grimm’s Bärenhäuter”*, Norderstedt: Books On Demand.
- Dégh Linda 1996. “What Is A Belief Legend?”, *Folklore* 107, p. 33–46 (<https://doi.org/10.1080/0015587X.1996.9715912>).
- Džekčiorūtė-Medeišienė Vita 2017. „Psichofizinė vaiko raida mitiniu socialiniu aspektu tradicinėje lietuvių kultūroje“, in: *Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas ir Lietuvos muzikos ir teatro akademija. Etnologijos doktorantų simpoziumas. Pranešimų santrauka*, 2017 m. rugsėjo 21–22 d., Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 6 (<https://www.liti.lt/failai/Simpoziumo.pdf>).
- Fryer Alfred C. 1935. “Theophilus, The Penitent, as Represented in Art”, *Archaeological Journal* 92 (1), p. 287–333.
- Gennep Arnold van 2009. „Les Rites de Passage: 7. Sužadėtuvis ir vestuvės“, iš anglų kalbos vertė Dainius Razauskas, *Liaudies kultūra* 4, p. 47–58.

- Gudavičius Aloyzas 2007. „Žalia spalva lietuvių kalboje“, *Filologija* 12, p. 35–43.
- Jasiūnaitė Birutė 2018. *Lietuvių velniaovardžiai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Korzonaitė Edita 1999. „Žmogus pasikorėlės vestuvėse: papročiai mitologinėje sakinėje ir tikrovėje“, *Liaudies kultūra* 3, p. 21–26.
- Lacourcière Luc 1972. “Un pacte avec le diable (Conte-type 361)”, *Les Cahiers des dix* 37, p. 275–294 (<https://doi.org/10.7202/1025300ar>).
- Liungman Waldemar 1961. *Die schwedischen Volksmärchen: Herkunft und Geschichte*, Berlin: Akademie-Verlag.
- Lüthi Max 1987. *The Fairytale as Art Form and Portrait of Man*, Bloomington: Indiana University Press.
- Petzoldt Leander 2000. “Satan”, in: *Medieval Folklore: An Encyclopedia of Myths, Legends, Tales, Beliefs and Customs 2: L–Z*, ed. by C. Lindhal, J. McNamara, J. Lindow, Santa Barbara, Calif.: ABC-CLIO, p. 865–868.
- Roskoff Gustav 1869. *Geschichte des Teufels* 1, Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Scherf Walter 1995. *Das Märchenlexikon 1: A–K*, München: Verlag C. H. Beck.
- Šlekonytė Jūratė 2019. „Lietuvių liaudies pasakos ‘Antimi pavirtusi sesuo’ populiarumo fenomenas“, *Tautosakos darbai* 57, p. 76–99.
- Šlekonytė Jūratė 2020. „‘Ta pasaka paeina iš Azijos par vainas...’ Kareivis pasakotojas Lietuvos kaimo bendruomenėje XIX a. antrojoje–XX a. pirmojoje pusėje“, *Tautosakos darbai* 60, p. 15–40.
- Thompson Stith 1946. *The Folktale*, Berkely, Los Angeles, London: University of California Press.
- Valk Ülo 2001. *The Black Gentleman: Manifestations of the Devil in Estonian Folk Religion*, (*FF Communications* 276).
- Vėlius Norbertas 1987. *Chtoniskasis lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*, Vilnius: Vaga.
- Weydt Günther 1979. “Vom wahren Ursprung des ‘Bärenhäuters’”. Zum Märchen-, Sagen- und Aberglaubenproblem bei Grimmshausen”, in: *Studien zur deutschen Literatur des Mittelalters*, ed. by R. Schützeichel, Bonn: Bouvier, p. 752–759.